

Doç. Dr. İbrahim EMİROĞLU

Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / Türkiye
Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 7 Sayfa: 486-499

Biz bu makâlemizde insanın eylem boyutunu, eylem güzelliğinin önemi, insanın eylem özgürlüğü, söz ve eylem uygunluğu, ahlâkî olgunluk, iyi olma, iyi davranma ve iyi geçinmenin yolları alt başlıkları altında, Mevlânâ Celâleddin er-Rûmî'nin (1207-1273) eserlerine dayalı olarak, incelemeye çalışacağız. Önce, buradaki “eylem” sözcüğüyle, “amel etme”yi ve güzellikleri “yaşama”yı kastettiğimizi belirtmek isteriz.

İnsanın duygu, düşünce ve eylem (amel) olmak üzere üç temel yönü vardır. Onun bilgi ve inanç boyutu da bunlar içinde değerlendirilir. İnsanın diğer iki boyutu dışta tutularak, neden eylem boyutunun incelenmeye alındığı sorusu akla gelebilir. Birincisi, insanı bu üç boyutuyla ele almak bir makale boyutunu oldukça aşar. İkincisi ise, insan davranışları onun duygu ve düşüncelerinin ifadesidir. Haliyle insan, kendisini davranışlarıyla ortaya koyar ve bunlarla tartılır. Ziya Paşa'nın “Ânesi iştir kişinin, lafa bakılmaz” sözü bu gerçeğe işaret etmektedir.

İyi bir eğitimci ve ahlâkçı, aynı zamanda da samimi bir dindar olan Mevlâna'da amelin, yaşantının yani eylemin rolü asla inkâr edilemez. O, Moğol istilasının Anadolu'yu sardığı bir dönemde, XIII. Asrın insanına ve tüm insanlara sabırlı olma, hoşgörülü davranma, dünya hırsına kapılmama, kısacası inançlarını yitirmeden, değerlerine bağlı olarak yaşama gereğini işlemiştir.

Bu kısa girişten sonra, insanın eylem yönünün önemini işlemeye geçebiliriz.

1. Eylem Güzelliğinin Önemi

Birçok sûfi, ahlâkçı ve filozof gibi Mevlânâ da, insan önce kendisini tanıması,¹ sonra da eylemlerini kontrol etmesi üzerinde durur. İnsan, söz ve davranışlarıyla tanındığı için, eylem güzelliği ayrı bir önem arz etmektedir. Bu konuda Mevlânâ şöyle demektedir.

İş ve söz, için tanıklarındır. Bu ikisine bak da için nasıldır anla.

Sırrın, onun içine giremiyorsa hastanın sidiğine bak.

İşte söz, hastaların sidiğine benzer, beden doktoruna bu bir delildir.²

Tanrı elçisi, “Elinden geldiği kadar işlerini iyileştir, iyi amelde bulun” buyurmuştur. O doğru demiştir. Bu yol için amelden daha vefalı bir arkadaş, bir yoldaş yoktur.

Amelin iyiye sana ebediyen dost olur, kötüyse mezarında yılan kesilir.³

İnanmış adam ona derler ki her hususta kâfir bile onun imanına haset etsin, özensin.⁴

Bilirsin ki istek pazarı hilelerle düzenlerle dopdolu; ey ulu er, aklını başına al da sersemleşme, yaramaz işlere düşme.⁵

Av köpeği gibi (görevini bil) avını avla, şarabını elde et...⁶

Aklını başına al da sus, sus da iyi tohum ekmeye bak; çünkü ebedî cennet, doğru işlerden meydana gelmiştir.⁷

İnsan, çift yönlü bir varlıktır. O, iyiye ve güzel olana da açıktır, kötüye de açıktır. Onun Rahman yönü de vardır, çamur yönü de. Rahman ve rahmet yönü, onun tanrısal bir öz taşımasındandır;⁸ çamur yönü ise onun topraktan yaratıldığının ve nefis yönünün tezâhürüdür.⁹

MEVLÂNÂ'DA EYLEM BOYUTUYLA İNSAN

“Hiç şüphe yok ki Âdem oğlu, aşağısının aşağısı bir bedenden, yücenin yücesi bir candan meydana gelmiştir. Yüce Hak, en üstün kudretiyle bu iki zıddı birleştirmiştir... Onun bedenini kara balçıktan; canı, Allah'ın kendi ruhunun nefhasından... O can ışığı, o ruh mumu, balçık bedene din ışığı verir. Balçıkta yaratılış, bilgisiz oluş âleminden, ağır davranış huyundan çeker çıkarır onu. Çünkü, akli şehvetinden üstün olan, meleklerden yücedir; şehveti aklından üstün olan, hayvanlardan aşağıdır.”¹⁰

Nerelisin dedim, beni alaya aldı da dedi ki: A benim canım, yarımız Türkistan'dan, yarımız Fergane'den, yarımız sudan, topraktan; yarımız candan, gönülden; yarımız deniz kıyısı; yarımız baştan başa inci.¹¹

Bedenin bu dünyadandır, gönlün o dünyadan; bedenin dostu hevâ-heves, gönülün dostuysa Tanrı.¹²

Ulvî yönüyle insan, ilâhî emaneti yüklenen, değerleri taşıyan, yeryüzünde hayır ve fazilet mücâdelesini veren bir halifedir. Süflî veya toprak yönüyle ise insan, bir melek değildir; o, günahlara ve hatalara açık bir varlıktır. İnsanda bu iki yön mücâdele halindedir.¹³ İnsan için önemli olan, kendisini ve zaafalarını tanıyıp, nefsin ayartmalarına kanmadan, kötüyü ve yanlışla düşmemesidir. Bunu başarıp iyi insan olabilmesi için hangi nedenlerden dolayı yanıldığını ve kötülüğe kaydığını bilmesi gerekmektedir. İnsanın, görünüşle gerçeği ayıramaması, gerçek nedenlere inememesi, taklit ve taassup, iyi insanları örnek ve önder alamaması, cehalet, zan, gaflet, önyargılar, acelecilik, tedbirsizlik, tahammülsüzlük, hiddet, şehvet, hayal ve vehim, haset, kibir gibi hususlar onu yanlışlara sevkeder ve güzel eylemlerde bulunmaktan alıkor. Bunlara ekleyeceğimiz nefse uyma ve mânevî körlük de, bir mutasavvıf olarak Mevlânâ'nın üzerinde ağırlıkla durduğu nedenlerdendir. Zira nefis kişiyi yanlışla, hileye ve aldanışa sevk eder. Benlik, kibir, gurur, hırs, tamah, şehvet, hep nefsin âfetleridir. Mevlânâ, zulmâni nefsin, nurâni ve iyi bir hakikat arayıcısı olan akla galebe çalarak kişiyi yanlış/günaha düşürmemesi için sıkça uyarıda bulunur. Yine o, nefsin doyumsuz isteklerine boyun eğerek, dünyaya hırsıyla yönelip, manevî alanda bir varlık göstermeyenleri insafı olmaya çağırır.¹⁴

İnsanın, güzel eylemlerde bulunabilmesi için, kendisini yanlış davranışlardan koruyacak önlemler alması gerekmektedir. Bu önlemlerden bazıları, bilgili olmak, akli iyi kullanmak, iyi arama ve araştırmada bulunmak, iradeyi sağlamlaştırmasıdır. Güzel eylemlerde bulunmada sağlam bir irade sahibi olmak kaçınılmazdır. Sağlam bir iradeye sahip olmada başvurulacak en uygun ve etkili yol ise benlikten kurtulma, özeleştiride bulunma, sabırlı olma, ilkeli davranma ve en önemlisi de nefisle mücâdele etme olacaktır.

Fakat insanın güzel eylemlerde bulunabilmesi için burada sıraladığımız önlemleri alabilmesi, bunlar içerisinden özellikle iradeyi sağlamlaştırabilmesi için hür olması gerekmektedir. Bundan dolayı burada, eylem özgürlüğü üzerinde kısaca durmamız gerekecektir.

2. İnsanın Eylem Özgürlüğü

XIII. asır, İslâm dünyasının Moğol istilasıyla yakılıp yıkıldığı, talan edildiği bir devirdir. Mevlâna bu devirde boş durmaz. İnsanlara irade, sebat ve mücâdele gücü aşılacak ve Anadolu'ya mânevî huzur sağlamak için küllî irade-cüz'î irade ilişkisini bir hayli işler. Onun iki tip insanı şiddetle eleştirdiğini görürüz.

MEVLÂNÂ'DA EYLEM BOYUTUYLA İNSAN

1. Cebrî (determinist, fatalist)

2. Yüce Yaraticıyı görmeyip, sadece sebeplere bağlanan materyalist ve katı akılcı insan.

Her şeyi yaratan Allah, insana irade ve seçme gücü (ihtiyar) vermiştir.¹⁵ İman da küfür de seçme ile olur. Kaderci insan, cüz'i iradeyi reddeder. Halbuki irade olmasaydı dinde emir, nehiy ceza olmazdı; Allah'ın, iradesiz insanı cezalandırması onun için zulüm olurdu, oysa "Allah, kuluna zerre kadar zulüm etmez."¹⁶ Allah insana akıl ve ilim vermiştir. Bununla insan seçme hürriyetine sahiptir. Eğer insanda seçme gücü (ihtiyar) olmasaydı yaptığımız kötü işlerden dolayı utanmamız ve kendimizi ayıplamamız ya da karşımızdakini eleştirmemiz anlamsız olurdu. Yine insanın seçme gücü ve özgürlüğü olmasaydı eğitim ve terbiye faaliyetine girişmemiz beyhûde uğraş olurdu. Zira her türlü terbiye faaliyeti, iradenin hür olduğu inancına dayanır. Allah'ın peygamberler göndermesi, bizi mükellef kılması, yaptıklarımızdan dolayı iyi ve kötü olan bir hayatın bizi beklediğini söylemesi, yukarıda da belirttiğimiz gibi, seçme gücüne sahip olduğumuz esasına göre olmaktadır.

O, kaderciliği korkaklık, pasiflik ve âcizlik olarak görür; ümitsizliği, miskinliği reddeder. Olaylarda sebep-sonuç ilişkisini daima göz önünde tutar.¹⁷ Yine O, kötülöklere karşı mücâdele etmeyi cüz'î iradenin görevi sayar. Kötülöklere kadedendir diye edilgen veya pasif bir konumda bulunmak Kur'ân'ın ruhuna uymaz. Mevlânâ'nın irade özgürlüğüne bakışı bu düşünceler istikametindedir. Bunları, bazı alıntılar ile burada örneklendirmek istiyoruz:

"Allah bana niçin arzu verdi, niçin düşman verdi diyerek yakınıp durma. Mücâdele için düşmanın bulunması şarttır. Düşman olmadıkça cihat etmek düşünülemez. Şehvet olmayınca, "ondan kaç!" emrine uyman mümkün değildir. Bir şeye meylin ve isteğin yokken, onu yapmamak zaten sabır sayılmaz. Düşman olmayınca senin orduna ne hacet kalır ki? Aklını başına topla da kendini hadım etmeye kalkışma; zira ismet ve iffet, şehvet ve kuvvet varken olur. Hevâ ve heves olmasaydı, ondan nehiy de mümkün olmazdı. Ölümlere karşı hiç savaşılmı mı?"¹⁸

Tanrı, "Köre teklif yok" dedi. Hiç güçlükleri açan Tanrı, kimseyi güce sokar mı?

Kimse taşa "geç geldin!", yahut sopaya "neden bana vurdun!" demez.

İhtiyar senin içindedir. O, bir Yusuf görmedikçe elini uzatmaz.

İhtiyar ve dilek nefistedir. Dilediği şeyin yüzünü görür de ondan sonra kol kanat açar.

Köpek uyudu ama ihtiyarı kayboldu sanma. İşkembeyi gördü mü kuyruğunu sallamaya başlar.¹⁹ Şeytan, ey tabiat ve ten tutsağı der, ben bunu sana gösterdim, fakat zorlamadım ki!²⁰

Tanrı'dan başkasında ihtiyar yoksa, suçluya ne kızılıyorsun?

Evin damından başına düşen tahta parçasına kinlenir misin?²¹

Deve bile değneğe değil, onu vuran devecinin ihtiyarına kızar, dövvene yönelir.²²

"Kalem yazdı, mürekkep bile kurudu" âyetinin yorumu, eğri gidersen kalem de sana eğri yazar, doğru gidersen kalem de kutluluğunu artırır; zulmedersen zulmünü, kötülüğünü, hırsızlık edersen, şarap içersen cezayı, günahını yazar demektir."²³

Mevlânâ'nın, hürriyet kavramına, "insanın, aşkını fütursuzca yaşaması ve dile getirmesi, ilâhi olana yolculukta nefsin baskılarından kurtularak gönlünü güzelliklere açması" şeklinde bakarak, geniş anlamlar yüklediğini görürüz.²⁴ Gerçek hürriyete kavuşabilmek için gönlün bütün kirlilerden ve maddi bağlardan temizlenmesi gerekir.²⁵ İlâhî aşk şarabını içerek arınmış gönül gerçek hürriyetine kavuşur.

MEVLÂNÂ'DA EYLEM BOYUTUYLA İNSAN

O, insanı, gül bahçesinde selvi gibi hür olmaya çağırır.²⁶ Selvi, göğe doğru uzanışıyla yüceliği temsil etmektedir. İlâhî aşk şarabını içen kişiler hürriyeti elde ederler ve göğe dek yücelirler.

Mevlânâ'nın düşüncesine göre, insan eylemlerinde Tanrı tarafından cebr altında tutulmaz yani zorlanmaz. Ona göre cebr, faâliyetten kaçmak ve tembelliklerini haklı göstermek isteyenlerin tutundukları bir bahanedir.²⁷ Düşünülecek olursa cebir, diyor Mevlânâ, kadere inanmamaktan, hatta Tanrı'yi inkâr etmekten de kötüdür. Çünkü cebrî olan kendi gücünü, rolünü ve duygularını inkâr etmekte, kaderi inkâr eden ise en azından kendi aklını ve duygularını inkâr etmemektedir. Kaderi inkâr eden, duman vardır da ateş yoktur, kandilin ışığı hiçbir ışık olmaksızın aydınlatır demektedir; cebrî ise ateşi görür de inadına ateş yok der, ateş eteğini tutuşturur yakar da yine ateş yoktur der.²⁸ Mevlânâ, bu düşünceye sahip olanın komik durumunu bir hikâyeye ile şöyle anlatmaktadır.

Birisi ağacın tepesine çıkmış, hırsızcasına şiddetle ağacı silkiyor, meyvelerini döküyordu.

Bağ sahibi gelip a alçak dedi, Tanrı'dan utanmıyor musun? Bu yaptığın ne?

Hırsız dedi ki: Tanrı bağından Tanrı kulu, Tanrı'nın ihsan ettiği hurmayı yese,

Âdice ne kınıyorsun, gani Tanrı'nın ihsanını neden kıskanıyorsun?

Bağ sahibi, hizmetçisine Aybek, dedi, getir o ipi de şu adama cevap vereyim.

İp gelince hırsız ağaca bir güzelce bağladı. Arkasına, ayaklarına vurarak onu adamakıllı dövmeye başladı.

Hırsız, yahu dedi, Tanrı'dan utan, bu suçsuz, günahsız kulu öldürüyorsun.

Bağcı dedi ki: Tanrı'nın kulu, başka bir kulunu Tanrı sopasıyla güzelce dövüyor.

Sopa da Tanrı'nın, arka da, yan da. Ben, ancak onun kulu ve buyruğunun âletiyim.

Hırsız, "cebirden tövbe ettim. İhtiyar vardır, vardır, var!" dedi.²⁹

Kader konusunda insana düşen, sorumluluğunu bilerek çalışmak, önlem almak, sebeplere sarılmak ve bunlardan sonra işi Allah'ın küllî inisiyatifine bırakmaktır. Akıllı kişi, sebep-sonuç ilişkisini iyi kurar. Bunu yapan, olayları ve işleyişi iyi değerlendirip onlardan dersler çıkartır, verimli sonuçlar elde eder.³⁰

"Duvar, çiviye, ne diye beni deliyor, incitiyorsun? Dedi. Çivi de, beni çakanı gör dedi ona.³¹

Mevlânâ'ya göre duygu âleminde olanların sebeplere kulak asmaları gerektiğini, gözü açık olanların ise olup bitenleri, Tanrı hikmeti olarak gördüklerini belirtir. Zira sebeplere yapışmamak, onları görmemek gözü açık olanların, tabiat dünyasından kurtulmuş olanların işidir. Böyleleri, peygamberin mucizeler çeşmesini sebepsiz görür, onların sudan, ottan meydana geldiğini bilmez. Bu sebep, doktorla hasta, kandille fitil ilişkisi gibidir.³²

Sebebe sarılmak, kuru tevekkülü bırakıp çalışmayı gerektirir.

Hiçbir suçlu başkasının suçunu çekmedi. Hiçbir kimse ekmediğini biçmedi.³³

...Bir muradın varsa yürümeye bak... On sekiz bin âlem içinde durup dinlenme yoktur.³⁴

Kulun "Tanrı ne dilediyse o oldu" demesi, o işte tembel ol demek için değildir. (Yani dilek Onun dileğidir, Onun rızasıdır; Onun rızasını arayın.)

Bu söz, kalbini sağlam tutup çalışmaya teşviktir. O hizmette daha fazla gayrette bulun, o işe daha fazla alış ve sarıl demektir.

Sen bu sözü ters anladın da tembelleştin, anlayışına ters bir hal oldu, aklın karıştı gitti.³⁵

MEVLÂNÂ'DA EYLEM BOYUTUYLA İNSAN

İhtiyatlı davranmak da bir tür sebebe sarılma ve önlem almak demektir. Mevlânâ, ihtiyatı şöyle tanımlamaktadır:

İhtiyat nedir? İki tedbir arasında tereddüde düşmeyip, hangisi seni sürçtürmeyecekse onu yapmaktır.³⁶

İhtiyat, korkudan kurtulmak ve doğruya ulaşmak için yanına su alıp yola düşmendir.³⁷

İhtiyat ve tedbir ona derler ki kötü zannı gideresin, kaçıp kötülükten kurtulasın.³⁸

İhtiyat, her an ansızın gelebilecek bir belâyı görmektir.³⁹

Padişahın lütuf, kerem gölgesi korur bizi; korur ama yine de kervanla yol almamız daha iyi.⁴⁰

İhtiyata riayetin peygamberin kuvvetinden ve nurundan olduğunu⁴¹ söyleyen Mevlânâ, hem düşünce hem de eylem planında ihtiyatlı olmak gerektiğini hatırlatır.⁴² İhtiyat konusunda, köpeğin bile önüne atılan lokmayı önce koklayıp da öyle yediğini belirten Mevlânâ, “O, burnu ile koklar, biz aklımızla koklarız. Hele bir bak, demek ki biz de her şeyi inceleyen aklımızla kokluyoruz. Tanrı bile bu yerlerle gökleri yavaşlıkla ve tam altı günde yarattı.”⁴³ der.

İnsan, bir takım sebeplere sarılır, önlemler alır, ihtiyatlı davranır, rasyonel tedbirler geliştirir. Bunların yanı sıra Mevlânâ'da, görünür âlemdeki açık sebeplerle yetinmeyip bunların üstüne, metafizik alana çıkarak, sebeplerin üzerindeki sebebi görme gerekliliği işlenir⁴⁴ ki bu tür bir görme, mü'mini yanlış veya eksik değerlendirmeden uzak tutacaktır. Ona göre, sadece görünür sebeplere dayanıp kalmamak ve onların gerisindeki ilâhi iradeyi hesaba katmak veya “sebeplerin üstündeki sebep”i görmeye çalışmak⁴⁵ mü'min için daha uygun bir tavır olacaktır. O, bu durumla ilgili olarak şu örnekleri verir.

Bu sebep kelimesinin Türkçesi nedir? denirse “iptir” diye cevap ver. Bu ip bir kuyuda işe yarar.

Çıkrığın dönmesi, ipin sarılıp koyuverilmesine sebeptir. Fakat çıkrığı döndüreni görmemek hatadır.⁴⁶

Bazen insanın sarıldığı sebepler ve aldığı önlemler sonuç vermeyebilir.

Oku dosdoğru sağ tarafa attın gördün ki sola gitti!

Bir ceylan avlamak için at sürdün, domuza av oldun!

Kazanmak için bir kâr elde etmeye koştun, kâr şöyle dursun hapse girdin.

Başkaları için kuyu kazdın bir de gördün ki o kuyuya sen düşmüşsün.

Görüyorsun ki Tanrı, sebeplere el attın ama seni muradına erdirmeyi.⁴⁷

Sonuç olarak Mevlânâ, Allah'ın, kulların fiillerini bildiğini, buna kader dediğimizi söyler ve ardından Allah'ın bu bilgisini “mecburi fiil” olmadığını ekler. Yani Allah kuluna, yapacağını bildiği fiilini zorla yaptırmaz. Kulun iradesini yaratması, insanın seçme özgürlüğünü engellemez. Herkes yaptığı fiili kendi iradesiyle fakat Allah'ın takdiriyle yapar. İş yaratan Allah, ama iradeyi sarf eden kuldur. Dolayısıyla irade sahibi kulun, iyi ve kötü kendisine bildirildiği için, olumsuz fiillerinde “Bu kaderimdi ne yapayım!” diyerek kendi iradesini ve suçunu devre dışı tutup, sorumluluğu Allah'a fatura etmesi günahdır. Kul, herhangi bir işi yapmak için bütün sebeplere sarılır, gereken çabayı sarf eder de o olay gerçekleşmezse ona “Tanrı'nın taktiri” deyip rıza gösterir. Allah'ın ezeldeki bilgisi, kulun o fiili iradesiz olarak zoraki yapmasını gerektirmez.⁴⁸

3. Eylem Güzelliğinin Önemi

MEVLÂNÂ'DA EYLEM BOYUTUYLA İNSAN

Güzel eylemlerimiz bizim, hem halk hem de Hak Taâla tarafından sevilmemize yol açacaktır. Bu eylemlerle kendimize saygımız ve güvenimiz artacağı gibi, daha üretken ve itibar gören biri olacağımızdan, mutluluk da duyacağız. Bundan dolayı, başta Aristo olmak üzere, Kindi, Farabi, Miskeveyh gibi çoğu ahlâk filozofu mutluluğu hayra yani eylem güzelliğine dayandırmışlardır. Mevlânâ, konuşmayı değil, amel etmeyi veya yaşamayı tavsiye eder. Zira amele dönüşmeyen veya pratiğe aktarılmayan sözler, kuru ve baş ağrıtan sözlerdir. Hele yaşanılmayan şeylerin söylenmesi kişilik zayıflığına işaret eder.⁴⁹ Konuşmaktansa tohum ekmek yani hayırlı yatırımlarda ve faaliyetlerde bulunmak çok daha önemlidir.

Çünkü ebedî cennet doğru ve hayırlı işlerden meydana gelmiştir.⁵⁰ Kuru duayı bırakıp, sebeplere sarılmak gerekir. Hiç kimse fidan dikmeden ağaç isteyemez.⁵¹ Sözle kuru gürültü çıkarmayıp, işe bilfiil girişmek gerekir.⁵² Mevlânâ'ya göre, söz söylemeyi, güzel görünmeyi bırakıp, atlastan, bir gelin perdesi elde etmek yani değerli şeyler kazanmak çok daha takdire şâyân bir şeydir.⁵³

4. Söz ve Eylem Uyumunu

Doğru söz, gereği yerine getirilince veya eyleme dönüştürülünce daha çok değer kazanır.

Biliyor musun, işin başarılması gerekir, sadece kuru sözle iş başarılmaz!⁵⁴

Şu hâlde ey bahtlı kişi, kuru duayı bırak. Ağaç isteyen, tohum eker (fidan diker).⁵⁵

Sözün, yaşanarak, önce söyleyen tarafından gereği yerine getirilmezse söz-öz uyumsuzluğu ortaya çıkar ki bu, insanın iç ve dış tutarlılığını tahrip eder; bu tutarlılık ortadan kalkınca onun inandırıcılığı da yok olur. Bu konuda Mevlânâ'nın oldukça sert konuştuğunu görmekteyiz.

Dilinde Tanrı adı, canındaysa imansız düşüncesi yüzünden pis kokular!⁵⁶

Miskten bahsetme... ağzından soğan kokusu gelmede, sırrını açığa vurmada!

Sen dâima gülbeşeker yedim diyorsun ama nefesinden gelip duran sarımsak kokusu, saçmalama be, demekte...

Görenlerin ortasında hileye kalkışma, mihenk ortadayken lafa girişme ey kalp (sahtekâr) !⁵⁷

Aşağıdaki olayda Mevlânâ'nın, söz-eylem birliği ve tutarlılığına dikkat çektiğini görmekteyiz: "Mevlânâ, handan çıkan genelev kadınına şöyle seslenir: 'Rabia! Rabia! Ne de büyük pehlivanlar! Eğer siz bu yükleri, zahmetleri çekmemiş olsaydınız bu kadar nefis-i levvâmeyi ve emmâreyi kim yener? İffetli ve namuslu kadınların iffet ve namusları nasıl anlaşılır?' Bu tavrını kınayan bazı arkadaşlarına Mevlânâ, şöyle konuşur: 'Bu kadın olduğu gibi hareket ediyor ve olduğu gibi riyasız görünüyor, eğer sen de erkersen onun gibi ol. İçin ve dışın bir olması için iki yüzlülüğü ve iki renkliliği bırak. Eğer için dışın bir olmazsa işin bâtıldır ve boştur' buyurdular."⁵⁸

Söz, kişinin kendisi için saklaması veya o güzel sözü hayatına geçirmesi daha değerlidir. Böyle yapmayıp da tıpkı cariyeye pazarlayanlar gibi başkasına laf pazarlayanları, Mevlânâ'nın aşağıladığını görmekteyiz. "...Bu söz bir gelindir, bir güzeldir. Güzel bir cariyeyi satmak için alırlar; böyle olunca o cariyeye kendisini alanı nasıl sever ve ona nasıl gönül verir? O tüccar cariyeyi satmaktan zevk duyar ve bunun için onu alır. Kendisi için alacak mertlik ve insanlık onda ne gezer!"⁵⁹

Mevlânâ, söylenenlerin sadece sözde kalmayıp eyleme dönüştürülmesini ve bunu yaparken de sözle özün bir olması gerekliliğini önemle belirtir.

Sözün eğri, özün doğru ise o söz eğriliği, Tanrı'ya makbuldür.⁶⁰

MEVLÂNÂ'DA EYLEM BOYUTUYLA İNSAN

O, "Sözü bırak, işe koyul, yol al"⁶¹ sözleriyle âdeta bir direktif verir. Zira ona göre, sözü bırakıp amele koyulmak, aşağıdaki örneklerden de açıkça anlaşılacağı gibi, çok daha önemlidir.

Şu sözü bırak da şarapla çift ol; farza koyul, bırak sünnetleri.⁶²

A âşık, yürü, sen de gök gibi dön; sözü de boşla, söylemeyi de.⁶³

Fakat bunu işlerinin aynasında gör. Çünkü bunu sözle, dedikoduyla anlayamazsın.⁶⁴

Kâmil insan, mekânsızlık âlemine yükselmek ister, buraya yükselme ise sözle değil aşk, çile ve çabayla, kısacası, güzel amelle olur.⁶⁵ Güzelliğin dedikodusunu yapmaktan öte onu yaşamak, onun "içinde olmak" gerekir.⁶⁶ Bundan dolayı Mevlânâ, söz-eylem birliğine, bir başka tabirle hâl-kâl uyumuna ayrı bir önem verir ve bu şekilde davranmayanları kınar.⁶⁷ Söz-eylem uyumunu başarmada o, sabırlı olmayı, çileye katlanmayı ve ibret almayı oldukça önemser.⁶⁸

Bir sûfi olarak Mevlânâ'nın, sözden ziyade amel/eylem yanlısı olduğu şu cümlelerden açıkça anlaşılmaktadır. "... Âşık söyler, işaret eder; fakat yalnızca anlamak için değildir bu; tad almak içindir."⁶⁹ "(Anadolu Selçuklular'ının büyük vezirlerinden olan) Emir Pervâne bana, "asıl olan ameldir" dedi. Ben de ona dedim ki: Nerede amel ehli, hani amel isteyen? Gelsin de ona ameli göstereyim. Sen şimdi söz istiyorsun ve bir şey duymak için kulak kesilmişsin, eğer söylemeyecek olursam üzüleceksin. Amel iste biz de sana gösterelim. Bu dünyada ameli göstereceğimiz bir mert istiyoruz. Amele müşteri bulamayıp, söze bulduğumuzdan, sözle meşgulüz."⁷⁰

5. Ahlâkî Olgunlaşma

İnsanı eylem boyutuyla tanımak için onun ahlâkî davranışlarına bakmak gerekir. İnsan bu davranışlarıyla tanınip test edileceğine göre onun ahlâkî olgunluk kazanması istenecektir. Hz. Muhammed'in, ahlâkî güzellikleri tamamlaması, güzel eylemleriyle model insan olmanın yolunu göstermesi için geldiğinin bilincinde olan Mevlânâ, ahlakını güzelleştireni, huyu güzel olanı sıkça över:

Ne mutlu o kimseye ki, nefsi küçülmüş, huyu güzelleşmiş ve iç âlemi iyileşmiştir.⁷¹

İnsanın güzel eylemlerde bulunması için ahlâkını olgunlaştırması, bunu başarabilmesi için de nefsinin eğitmesi gerekir. Nefsinin eğitmesi için de önce, nefsin arzularına gem vurma ile işe başlamalıdır. Mevlânâ, nefsi aldatan, yol kesen, fitneci dört manevi kuşun öldürülmesini ister. Bunlar kaz, tavus, kuzgun ve horozdur. Kaz ne bulursa yere gömen, yağmacıya benzeyen hırsı; tavus azametli görünüşüyle makam sevgisini; kuzgun uzun bir ömre sahip olma isteğini; horoz ise şehvete düşkün olmayı temsil ederler.⁷² O, hevâ ve hevesine uyan haris nefsi kuş (hayvan) dan da aşağı görür. "Çünkü kuş, her yeme gitmez, her yemi devşirmez. Midesi açlıktan yanar-tutuşur da akli o kuşa der ki: Bu yanıp yakılmak tuzağa tutulmaktan yeğdir; bırak şu yemi; korkusu olmayan, avcısı bulunmayan yerden yem devşir. Öyle bir yeme konar ki orada korku, ürküntü daha azdır; orası, şerden, zarardan daha uzaktır. Böyle olduğu halde yine de elli kez sağa-sola bakar; bir leş yiyen yırtıcı kuş, yahut bir kedi pusuda bulunmasın; sakın beni gâfil görüp de avlamasın; birisi tutup beni bağlamasın der."⁷³

Mevlânâ'ya göre, nefse uymama, heveslerden vazgeçme, her zoru açar.⁷⁴ Onun ifadesine göre, dostların en azizi, öğüt veren akıldır; düşmanların en kötüsü de (bize kötülüğü öğütleyen ve yanlışa sevkeden nefs-i emmâredir).⁷⁵

MEVLÂNÂ'DA EYLEM BOYUTUYLA İNSAN

Mevlânâ, nefsin arzularına uyanı, bu yılanı sülle besleyerek büyütüp ejderha yapana benzetir⁷⁶ ki, ejderhalaşan nefis de büyük tehlikeler saçar. Bu hususla ilgili olarak Mevlânâ şu tavsiyelerde bulunur:

Hevâ hevesle, nefsin isteğiyle az dost ol. Çünkü seni Tanrı yolundan çıkararak, yolunu şaşırtan, hevâ ve hevestir.

Cihanda bu hevâ ve hevesi, yoldaşların gölgesini kırıp öldürdüğü gibi hiç bir şey kıramaz, yok edemez.⁷⁷

Aklının sakalını bedenine eline vermişsin; artık ne diye dertlere düşer, pişman olur da saçını-sakalını yolar durursun.

Nefsinle pençe-pençeye savaş, barışa bu çeşit savaşlar yardım eder ancak.⁷⁸

Bir başka yerde de Mevlânâ, konuyla ilgili olarak, “nefis geride, aklın ileride gerek”⁷⁹ tavsiyesinde bulunur. Zira;

Nefsin her anda bir hilesi var, her hilesinde yüzlerce Firavun, Firavun’a uyanlarla boğulmuş!⁸⁰

“Ben, nefsimin hilesinden neler gördüm neler! Sihriyle akıl ve temyizi bile giderir”⁸¹ diyen Mevlânâ, nefse danışılabilir, o aşağılığın dediğine uymayı aksini yapmayı önerir.⁸² O, nefse muhalefet etmeyi de yeterli görmeyerek şöyle der:

Nefis, bu çeşit mahluklardandır da onun için gebertilmeye lâyıktır. Onun için ulu Tanrı “Öldürün nefislerinizi” demiştir.

Nefis, üç köşeli dikendir, ne çeşit koysan sana batar, ondan kurtulmana imkân mı var?

Hevâ ve hevesini terketme ateşini vur şu dikene; iyi işli dosta uzat elini, sarıl ona!⁸³

Mevlânâ, nefsi, yüzlerce korkutucu hile ve tuzağı olan bir ejderhaya da benzetir⁸⁴ ve nefse uymayı karanlığa dalmak, akla uymayı ise aydınlıkta kalmak olarak gösterir.⁸⁵ Zira nefis, “tıpkı sofistaiyye gibi kararsızdır, şüphelidir, hile ve aldatmadan yanadır. Bunun için de o, hakîkati iknâ yoluyla değil de şiddet yoluyla (kötikle) anlar.”⁸⁶

Nefse uymada, ona aşırı güven duyma önemli etkidir. Nefsi, Firavun gibi Mısır’da bey fakat Nil’in dibinde tutsak,⁸⁷ kutsuz bir şeytan⁸⁸ olarak gören Mevlânâ, yanlışa, hileye ve aldanişa sevk ettiğinden⁸⁹ dolayı insanın ona güvenip de peşinden koşmamasını ister. Nefsine aşırı güvenip, onun peşinden gitmede kişinin benlik duygusu veya enâniyeti önemli rol oynar. Mevlânâ’ya göre benlik ve ululuk isteği kızgınlığa iter, kızgınlık ise insanın birçok yanlışı işlemesine sebep olur. Bundan dolayı o, insana, bu ikisini de ayaklar altına alıp, onları merdiven yaparak göklere yükselmeyi önerir.⁹⁰ Benliğinden sıyrılan kişiler şekerlerle dolarlar, başka bir ifade ile tatlılaşırlar, üfleyip ses çıkartılacak tatlı kamışa dönerler, anlayış ve olgunluk kazanırlar.⁹¹

İnsanın ahlâkî olgunluğa ulaşması için şehvetini yenmesi gerekir. Şehvet, insanı tuzağa düşürür.⁹² “İnsan, şehvetine uyunca kanadı dökülür, topal kalır; bir çok gerçekler ve güzellikler ondan kaçar gider.”⁹³

Hiddet de ahlâkî açıdan olgunluk kazanmanın önünde settir. Gözün ağarıp, gerçeği görmeme nedenini nefse ve onun kızgınlığına⁹⁴ bağlayan Mevlânâ, hiddeti ve kini, sapıklığın-kâfirliğin temeli olarak görür ve hiddetlenince insanın yırtıcı canavarlardan bile daha tehlikeli olabileceğini söyler.⁹⁵

Ahlâkî olgunlaştırmak için insanın, nefsin doğurduğu hırslar, kişisel hesaplaşmalar veya ihtiraslardan uzak durması gerekir. Mevlânâ buna şu örneği verir:

MEVLÂNÂ'DA EYLEM BOYUTUYLA İNSAN

Mezarını gerçeklik altınıyla doldur; şehvet, hırs, haset bakırıyla doldurma.⁹⁶

Firavun yine kendi kendine “Ne şaşılacak şey! Ben bütün gece “Ey Rabbimiz” diye yalvarmıyorum muym?

Yalnızken mütevazı bir hale geliyor, düzeliyorum. Neden Musa'ya karşı öyle oluyorum?⁹⁷

Kişi, hırsı yüzünden elindeki değerli imkânları bırakarak değersiz şeylerin peşine takılabilmektedir.⁹⁸ Halbuki “hırs, güz mevsimi, kanaat ise bahardır; dünya güz mevsimiyle kutlu bir hale gelmez ki!”⁹⁹

Yine kişi, hırsı yüzünden bazı imkânları, tıpkı avcı gibi, elinden kaçırabilmektedir.¹⁰⁰ Dünyadaki mal, mülk, mevki hırsının insanı sarhoş edebileceğini, bunlara ulaşamamanın kişide baş ağrısı yapıp onu sersemleştireceğini ve hâliyle onun dengesini bozacağını dile getiren Mevlânâ, bu duruma düşmemek için sabra sarılıp, bu ihtirasların esiri olmamak gerektiği üzerinde durur.¹⁰¹ Zira “Hırs insanı kör ve ahmak eder.”¹⁰²

Ahlâkı olgunlaştırmak için dünyaya hırsla bağlanmamak, mal kazanma hırsını frenlemek gerekir. Buğday gösterip arpa satan, kara yüzüne ak boya çalan, kendisini genç gösteren yalancı ve düzenci kart dünyanın sevdalısı olarak onun malına hırs göstererek sarılmak ve ona tamah etmek insan için bir aldanıştır. Böyle yapan kişi, Mevlânâ'ya göre, sonunda Tanrı aynasına düşman kesilir; onda yarasalık, güneşe düşmanlık huyu pekişir.¹⁰³ Zaten ona göre, insanın düştüğü eziyetler ve çektiği sıkıntılar ham tamahtan, nefsin oyunundan ve istek gücünün zorlamasından kaynaklanmaktadır.¹⁰⁴

Mevlânâ'da dünya, ihtirasların kabardığı bir eleğe, insan ise ona konmuş una benzetilir. Elekten geçen arı, geçemeyen ise saman ve kılçık gibi değersizdir.¹⁰⁵ İnsan, lokma telaşına kapılmazsa hileden-düzenden kurtulur, fakat hırsa düştüğünde ağlamaya koyulur gider.¹⁰⁶ Hırsı yüzünden müflisle işbirliği yapan kişi, hata ve aldanış içindedir.¹⁰⁷

İhtiras gösterip menfaat peşinden koşmanın, kişiyi rezil-rüsva edeceğini¹⁰⁸ söyleyen Mevlânâ, istek pazarının hilelerle, düzenlerle dopdolu olduğunu belirtip, in

sanın istekler pazarında sersemleşmemesi, aklını başına alması gerektiği uyarısında bulunur.¹⁰⁹

Mevlânâ, “hırsla bir şeyin üstüne düşenin ondan mahrum olabileceği” sözünü nakleder ve peşinden “... ona ancak sabredenler ulaşır” (Kasas, 28/80) âyetini hatırlatır.¹¹⁰

“İnsanı zayıflatan, alçaltan, sarartıp solduran tamahtır”¹¹¹ ve “tamah, kişiyi yoldan çıkartır” diyen Mevlânâ, kişinin, gönlünü hırsın ve tamahtan arındırmadıkça yüzünü yıkasa da ona bir faydasının olmayacağını, yine pislik ve yanlış içinde kalacağını¹¹² belirtip; gözün, aklın ve kulağın saf olması ve insanın ahlâken yücelmesi için, o tamah perdesinin yırtılması gerektiğini vurgular.¹¹³

Buraya kadar sıraladığımız kötü düşünce ve eylemlerden kurtulmamız için, önce nefsi öldürmek veya daha yumuşak bir deyimle nefsi eğitmek gerekmektedir. Bu hususta Mevlânâ şu örneği vermektedir.

Birisi, kızgınlıkla anasını hançerleyerek, döverek öldürdü.

Biri, ona “Huyunun kötülüğü yüzünden ana hakkını gözetmedin.

Çirkin herif, ananı neden öldürdün! Niye söylemiyorsun, o sana ne yaptı ki?” dedi.

Adam, “Çok ayıp bir iş işledi, ben de onu öldürdüm. Ayıbını toprak örtün” diye cevap verdi.

MEVLÂNÂ'DA EYLEM BOYUTUYLA İNSAN

Kınayan “Be adam, ananı öldüreceğine o kişiyi öldürseydin” deyince dedi ki: “Her gün başka birisini mi öldüreyim?”

Onu öldürdüm, halkın kanına girmekten kurtuldum; halkın boğazını keseceğime onu boğazladım, bu daha iyi!”

O kötü huylu ana, fesadı her tarafta zâhir olan nefisindir.

Her an onun için bir azize kastedip duruyorsun; kendine gel, onu öldür!114

Bu arada akla şu soru gelmektedir. Nefis neden öldürülmelidir? Bunun cevabını şu beyitlerde görmekteyiz:

Onun yüzünden bu güzel dünya sana dar geliyor. Onun yüzünden Tanrı ile de savaşıyorsun, halkla da.

Nefisini öldürürsen özür serdetmekten kurtulursun, ülkede hiç bir düşmanın olmaz.115

Nefs-i mutmainne'nin saflığı ve temizliği kötü düşüncelerle bulanır. Nefsi eğitmek ve olgunlaştırmak için insanın bu düşüncelerini arıtması gerekir.

Kötü düşüncüyü zehirli tırnak bil. Bu tırnak derinleştikçe can yüzünü tırmalar.116

Tertemiz ol, tamamıyla toprak kesil de toprağından otlar bitsin.

Ot gibi kupkuru bir hale geldin mi güzelce yan, yan da yanışımdan otlar belirsin.117

Bir insan nefisini eğitmedikçe bakışı/görüşü düzgün olmaz; bakışı düzgün olmayınca, sözü ve eylemleri doğru olmaz.118 Mevlâna, insanın eğitilebilen bir varlık olduğu üzerinde uzunca durur119 ve bu eğitmede önce, kişinin kendi nefisinden başlaması gerektiğini işler. Bunu yapmayan kişinin başkalarının ayıbını veya kusurunu düzeltmeye kalkışması doğru bir davranış olmayacaktır.120

Güzel eylemlerde bulunmak için nefisle mücâdele etmenin gereği üzerinde bir hayli durduk. Fakat bu mücâdele kolay değildir. Zira “put kırmak kolaydır, fakat nefsi kolay görmek cahilliktir.”121 Bunu başarmak için Mevlânâ, sağlam bir irade öngörür.

(Nefsin hevâ ve heveslerini kır, onlardan vazgeç.) Vazgeç ama önceden de kendine bir şart koş da ahdinden dönmemeye uğraş, yoksa hastalık kalakalır sende; iyileşme imkânın da yok olur gider.122

Nefisle mücâdele çetin bir iş olduğu için, Mevlânâ, hevâ ve hevesine uymayı bırakan insanın, peygamberlerin, erenlerin gördüğünü görebileceğini ileri sürer.123 O, bu nefis mücâdelesinden gâlip çıkanı şöyle övmektedir: “Aferin himmete, aferin görüşüne ki bu kırık dökük âlemde, bu feryada erişilmez denizde, kendini hevâ ve heves dalgasına kaptırmadın...”124

Ahlâkı olgunlaştırma konusunda Mevlânâ, nefse uymamanın yanı sıra şeytana uymamayı, onun ayartmalarına kanmamayı ve onun aldatmasına karşı koymayı da tavsiye eder.125 Onun düşüncesine göre, ahlâkî olgunlaşmaya son yoktur.

Tamam olmadın diye tövbe etmeye kalkışma, tamam olduktan sonra da bir başka tamamlık vardır.126

6. İyi Olma, İyi Davranma ve

İyi Geçinmenin Yolları

İyi olma ve insanlarla iyi geçinme için önce insanın değerli olduğuna inanmak gerekir. Zira varlık anlamını insanla kazanır; Yaratıcı, eserini insanda seyreder. Böylece insan, Hakk'ın gözü ve aynasıdır.127

MEVLÂNÂ'DA EYLEM BOYUTUYLA İNSAN

Gönül kapısını böyle şiddetle tekmeleme, aklını başına al, kerpiçten yapılmış bir yapıdır, yıkılır.128

İyi olma, iyi geçinme, kalbi arı-duru tutmak ve “yeryüzünde fesat çıkarma” yanlısı olmamaktır.129 İyi olma bir bakıma edepli olma demektir. Her şey edeple güzelleşir, düzenlenir. Edepli insan haddini bilir, ölçülü davranır, ibretle bakar, hikmetli az ve öz konuşur. Yine edepli insan gönül kırmaz, büyüklenmez, gururu-kibri bir tarafa bırakır; başkasına yardımcı olur; kendisi başkasına yük olmaz. Böyle bir insan nazik ve zariftir.

Kemal sahibi olanlar için edep; içi, kalbi kötü duygu ve düşüncelerden korumaktır.130

İyi olma, iyi davranma ve iyi geçinmek için önce benlikten kurtulmak gerekmektedir. İnsan, kamış gibi, varlığından, benliğinden boşaldı mı, nefsanî ve dünyevî kaygılardan sıyrıldı mı şeker kamışına döner, şeker gibi olur.131

İnsan, hep kendisini ön plânda tutma sevdasından, gururunu öne çıkarma gayretinden uzak durmalıdır. Mevlânâ, insanın kendisine olduğundan fazla güvenerek Allah'ı devre dışı tutmasını,132 kendisini tanıma hususunda gayret göstermemesini ve benlik sevdasına kapılmasını133 yanlış görür. O, insanların kendi parmaklarını yalamalarını, çibanlarını, kellerini yani yanlışlarını ve ayıplarını normal görüp başkalarınınkini ise oldukça anormal görmelerini134 hiç hoş karşılamaz.

İnsan olgun olmalı, sabırlı olmalı, insanlarla hatta hasımlarıyla bile iyi geçinmeye çalışmalıdır. Bu konuda Mevlânâ, “... Ayağımı onun köpeği ısırıp hayli cefalar etti. Ben köpek gibi onu ısıracağıma kendi dudağımı ısırırım” dedi.135

Yiğit, incitmeyi hak edeni, incitmeyen kimsedir.136

Mevlânâ, bir rubâisinde, benlikten kurtulmayı ve uygun olanı yapmayı tavsiye etmektedir. “Benlikten geçersen yüzlerce rahmet görürsün, kendine gelince de binlerce zahmet çekersin. Hep Firavun gibi sakalını tarayıp durma. Bir şey taramak istiyorsan bıyığına yaraşacak bir tarak bulmaya bak.”137

“Kendini hiçe saymazsan hiçlikten kurtulamazsın”138 diyen Mevlânâ, kişinin benlik sevdasına kapılmamasının önemini ve bunun getireceği faydaları şöyle dile getirir:

Kim benliğinden kurtulursa bütün benlikler onun olur. Kendisine dost olmadığı için herkese dost kesilir.

Nakışsız bir ayna haline gelir, değer kazanır. Çünkü bütün nakışları aksettirir.139

Benlikten geçen alçak gönüllü olur. Alçak gönüllü olan ise iyi olur ve insanlarla daha rahat geçinir. Mevlânâ'ya göre alçak gönüllü olmak, varlık ve yokluğu aşmak demektir.140 Yine alçak gönüllü olmak, insanı varlığın ötesine götüren en büyük güçtür. Mevlânâ, söz konusu güzel huyu, akarsudan ders alan söğüt ağacına benzetir.141 Su yerde sürünür ama bütün canlılara hayat verir. İnsan bilgilendikçe, yükseldikçe söğüt ağacı gibi dallarını yere eğmeli yani ondan su gibi alçak gönüllülük akmalıdır. Bir gün Mevlânâ'nın hamamdan, aniden dışarı fırladığı görüldü. Onu böyle görenler şöyle sordular: “Daha şimdi girmiştiniz neden çıktınız?” Şöyle cevap verdi: “Tella bana yer açmak için oradan birilerini uzaklaştırmıştı. Bu mahcupluk beni terletti, dayanamadım kendimi kaybettim.”142

Benlikten geçen, kibir, gurur ve haset duygusunu da atar. İyi olma ve insanlarla iyi geçinebilmek için insanın büyüklenme ve haset duygularını frenlemesi gerekir. Mevlânâ, hasedi, dermanı

MEVLÂNÂ'DA EYLEM BOYUTUYLA İNSAN

bulunmayan bir hastalık olarak tanıtır. Hasetçi, insanlarla iyi ilişkiler kurup geliştiremez, gerçeği göremez, görse de onu teslim etmez.¹⁴³ Mevlânâ, kibrin de insanı buna benzer olumsuzluklara sevk ettiğini belirtir¹⁴⁴ ve onun, ayaklar altına alınmasını ister.¹⁴⁵ Zira bütün kırgınlıklar kibirden kaynaklanır. Öyleyse insanın, benlik sevdasını ve ululuk taslamasını bir kenara atıp, bunları merdiven yaparak, göklere yükselmelidir. Mevlâna, bu tavsiyesinin devamında şu popüler direktifini verir: “Benliği, varlığı bırak toprak ol.”¹⁴⁶

İyi olma ve insanlarla iyi geçinmede yumuşak huyluluk (hilim) göstermek de pratikte oldukça önemlidir.¹⁴⁷ Mevlânâ'nın benzetmesiyle, hilim kılıcı, demirkılıçtan daha keskin, hatta yüzlerce ordudan daha galip, daha üstündür.¹⁴⁸

Yine, iyi olma ve insanlarla iyi geçinmede sabırlı olmanın ayrı bir önemi vardır. Mevlânâ, “... Bu yolda sabır lâzım, çekilecek mihnetlere tahammül gerek”¹⁴⁹ demektedir. Zira sabır devâdır, genişliğin anahtarıdır, insanı sıkıntıdan kurtarır ve onu maksadına çabuk ulaştırır.¹⁵⁰ “Her zahmette, her meşakkatte kızar, kinlenirsen cilâlanmadan nasıl ayna olacaksın?”¹⁵¹ ifadesiyle Mevlânâ, doğruyu, iyiyi ve güzeli elde edip onda karar kılmak ve olgunlaşmak için sabır göstermek gerektiğini vurgulamak ister.

Sabra sarılarak, kötü ve çirkinden, iyiye ve güzele yönelmemizi tavsiye eden Mevlânâ Celâleddin, sabra dost olanlarla ilişki kurmamızı ister. O, sabrın insanı şekerleştireceğini, melekleştireceğini sözlerine ekler.¹⁵²

Sabrı, “darlığın ve mihnetin anahtarı, yücelme derecelerinin merdiveni, sıkıntının panzehiri”¹⁵³ olarak da niteleyen Mevlânâ, bu konuda şu tavsiyelerde bulunur:

Her gülün bir dikenidir, definenin üstünde de yılan olur. Çektiğin acı, ettiğin sabır, sonucu tatlı dileğine ulaştırır seni a benim canım.¹⁵⁴

Cahilin eziyetine sabret. Min ledün aklıyla hoş geçin.

Ehil olmayanlara sabretmek, ehil olanlara cilâdır. Nerde bir gönül varsa sabırla cilâlanır.

Nemrud'un ateşi, İbrahim'e bir ayna temizliği verdi, aynayı cilâlar gibi onu da arıttı, cilâladı.

Nuh kavminin cefasıyla Nuh'un sabrı, Nuh'a ruh cilâsı oldu.¹⁵⁵

İnsanın iyi olma, iyi davranmasının bir önemli yolu da, kişinin kendisine eğilmesi, eksiklerini görmeye çalışması; aşırılığa, haksızlığa düşüp düşmediği konusunda

nefsini sorgulaması, kısacası özeleştiriye bulunmasıdır. İnsan, önce kendini kendisine açmalı ve kendisini dinlemelidir.¹⁵⁶ Yine insanın başkalarının yanlışına, günahına bakıp üzülmeyen önce kendi haline bakıp üzülmeye gerekmektedir.

Ey başkalarına ağlayan göz, gel, bir müddetçik otur da kendine ağla.¹⁵⁷

Afsunlarla gönüller alalım deriz ama çukura düştüğümüzü görmeyiz.

Be hey kaltaban, çukura düşmüşsün, kuyudasın sen. Başkalarını bırak, kendine bak!¹⁵⁸

Bu beyitlerde de görüldüğü gibi Mevlânâ, halkın ayıbını inceden inceye görerek bir bir eleştirip de kendi ayıbını zerre kadar görmeyeni ve kendisini eleştirmeyeni şiddetle kınar.¹⁵⁹

A hayrı, şerri bilmeyen, sen kendini sına, başkasını değil!

Kendini sına dın mı başkalarını sınamadan vazgeçersin.¹⁶⁰

A gönül, aynada kendini eğri-büğü gördün mü, mutlaka bu eğrilik sendedir, aynada değil; önce kendini doğrult.¹⁶¹

MEVLÂNÂ'DA EYLEM BOYUTUYLA İNSAN

Yukarıda da değinildiği gibi, önce kişinin kendisine eğilmesi, kendisini eleştirip, hata ve kusurlarından ayıklanması gerekir. Kişi kendisini doğrultunca bir çok şeyler düzelecektir.

Süleyman dedi ki: Ey taç, neden başımda eğrilersin... A güneş, Doğumdan eksilme benim!

O eliyle tacı düzelttikçe taç eğrilmekteydi!

Tam sekiz kere doğrulttu, sekiz kere eğrildi... Dedi ki: Ey taç, bu ne bu? Eğrilme artık!

Taç dedi ki: Beni yüz kere doğrultsan, yine eğrilirim. Çünkü inanılır kişi, sen eğrilmedesin!.162

İyi olma konusunda haddi aşmama da önemlidir. Gücünü, çapını bilmeyenler üstesinden gelemeyecekleri işlere girişerek yanlış iş yaparlar veya giriştikleri işlerde muvaffak olamazlar. Şu örneklerde, haddi aşmama konusunda uyarıda bulunulmakta ve haddini aşanlar kınanmaktadır.

Madem ki çifti, tekten ayırmayı bilmezler; ne diye tek-çift oynarlar?.163

Madem ki er değildin, ne diye çileye soyundun?164

Madem ki sen ne yüzgeçsin ne de denizci... Aklına uyup kendini denize atma!165

Aslanlarla savaşa girişme! Aslanlarla kavgaya girişen köpeklerin boynu kırılır.166

İyi olma ve iyi davranma konusunda uygun olanı seçme ve uygun olanı yapmada kararlı olmak oldukça önemlidir.

Tiken yarası yüzünden gül bahçesindeki arkadaşlardan kaçma.167

Mevlânâ'nın mektuplarında yer alan şu cümlelerinde, uygun olanın yapılması telkin ve teklif edilmektedir: "Nice gönlü saf, bön kişi vardır ki, flân da böyle, fişman da bu işe başlamış diye kötü, çirkin huylara razı olurlar. Akıllı kişi, kötü işi kendisine yakıştırmı?"168

İnciler elde etmek isteyen denize dalar.169

Şu rubâilerinde Mevlânâ, uygun olanın yapılmasını istemektedir.

...Her vakit kurtların hayalinden korkuyorsun! Bari şehre doğru kaç, kırlara doğru kaçma!.170

Gönüle dedim ki başkalarından ileri gitme, git iyilik merhemi ol, iğne gibi olma!

Sana hiç kimseden bir fenalık gelmemesini istiyorsan, kötü sözlü, kötülük öğreten ve kötü düşünen insanlardan olma!.171

Mevlânâ'nın, pratik hayattan getirdiği şu örnekler konumuzu açıklayacak niteliktedir.

A kardeş, incir satana, incir satmaktan daha iyi ne olabilir ki?.172

Kumaşı, alıcı ne kadar alacaksa o kadar keserler.173

...Yarası olmayana ilaç vermeyin.174

Yıkık köyden ne öşür alınır, ne vergi.175

Topalların, halkasında topallamak gerek...176

...Şeker olan kişinin dükkanında otur.177

Mevlânâ, iyi ve başarılı olmak için, işin sonunda Allah'a yönelmeyi, O'na güvenmeyi ve O'ndan yardım dilemeyi talep eder.178 Allah'a yönelen kişi O'nun koruması altına girer, kuvvet bulur, emniyette kalır; ona güç şeyler kolay gelir. Strese girmez, panik yapmaz, neşelidir. Neşeli insan ise çevresindekilerle daha rahat ilişki kurar ve daha iyi geçinir.179

Mevlâna, insanı iyi olmaya, iyilikte bulunmaya ve hemcinsleriyle iyi geçinmeye çağırır.

Tanrı için halka hayır yap, yahut kendi canın için herkese hayırda bulun da

Daima gözüne dost görünsün, gönlüne kin yüzünden çirkin suretler gelmesin!180

MEVLÂNÂ'DA EYLEM BOYUTUYLA İNSAN

“... Bir kimse kendi evinin etrafına güller, fesleğenler dikse, her bakışında gül ve fesleğen görür ve kendisini her zaman cennetteymiş gibi hisseder. İnsanların iyiliğini söylemeye alışmış ve onların hayrıyla meşgul olan kimse, onun sevgilisi olur...Bütün insanları sev ve iyilik yap ki daima çiçekler ve gül bahçesi içinde bulunasın. Zira'Kim iyi bir iş yaparsa kendi nefesine ve kim kötü bir iş işlerse kendi zararınadır.’ (Fussilet, 41/46)’Ve onun için her kim bir zerre ağırlığınca iyilik ederse onu görecektir ve her kimde zerre kadar kötülük işlerse onu görecektir’ (Zilzâl, 99/7-8) ” 181

Git, iyilik yap. Zamane iyiliği bilir. O, iyiliği iyilerden alır ancak; Mal, varlık herkesten geri kalır. Sende bırakıp gideceksin. İş, mal değil, iyilik bırakmaktır.182

İnsan diğer insanlarla iyi geçinmek zorundadır. Zira, onlar aynı asıldan gelmektedirler:

Vaktiyle her ikimiz birlikte iken (sen) ve (ben) nasıl kaynaştık isek, bu günde öylece kaynaşmış ve birleşmiş olalım.183

Esasta senin benim canlarımız birlikte idi. Her ikimizin de açık gizli bir şeyimiz tek bir (bütün) ün içinde idi...184

Ayrılık gidiş tarzındadır, yolun hakikatinde değil. Ve maksatta birleşirsek ikilik kalmaz. Esas birdir, ikilik teferruattadır.185

Mevlâna Celâleddîn, insanlarla iyi geçinme ve onlarla anlaşma konusunda, sözlerini şöyle sürdürür.

Yâriyle hoş geçinen yârsız kalmaz, müşteri ile iyi anlaşılan iflas etmez.

Ay geceden ürmediği için öyle parlak kaldı. Gül de dikenle uyduğu için o kokuyu elde etti.186

Hiç kimseyi öfkeyle çiğneme de Tanrı gazabı da seni çiğnemesin.

Halkın kanına girmeye kalkışma da o iş, senin başına gelmesin.187

İnsanlarla iyi geçinmenin önemli bir yolu barış yanlısı olmaktır. Barışın sözle değil de, kafayla ve gönülle olacağını belirten Mevlânâ, sözlerine devamla şöyle der:

Mesih, ansızın göğe ağdı da meleklerle insan barıştı, uzlaştı.

Padişahım barışı dilemekte; bu yüzden bütün göklere tesir etti barış.

Sen de barış, sonucu şu kadar bil ki şimdi cebirle kader bile barıştı.

Yeter, biz daima barıştayız; barışı bir kalkan olarak kullanmıyoruz biz.188

Gülle tikene tahammül etmek adamlıktır; ama insanın, asıl insanlarla uzlaşması gerek.189

...Namussuz şeytanın inadına barış, kör et şeytanı; barış daha hayırlıdır.190

İnsanlarla iyi geçinmek için dost canlı da olmak lâzımdır. Beden, mal kazanır ve ondan hoşlanır; gönül ise dost kazanır ve dostluktan mutlu olur. Mevlânâ'ya göre, dostla birlikte olunca zindan bile gül bahçesine dönüşür; bunun aksine, dostsuz bağ-bahçe insana zindan gibi görünür. Dostluk lezzeti olmasaydı ne erkek meydana gelirdi ne de kadın. Dostun bahçesinde biten tiken, binlerce selviden, binlerce süsten daha güzeldir.191

Huzurlu ve verimli bir hayat için dostluk ve sevgi esastır. Bunlar, insan için âdeta gıdadır. Yaratılışın özünde de sevgi vardır. “...Kıyamette namazları getirip teraziye korlar, oruçları ve sadakaları da böyle yaparlar fakat muhabbeti getirdikleri zaman, muhabbet teraziye sığmaz. Bundan dolayı, insana düşen, muhabbeti artırmaya çalışmasıdır.”192

Dost, yardımcıdır, kılavuzdur.193 Dostlar, eminliktir, huzur yeridir. Orada kaynaklar, gül bahçeleri içinde gül bahçeleri vardır.194 Dost, insanın gözü gibidir; bundan dolayı dosta iyi

MEVLÂNÂ'DA EYLEM BOYUTUYLA İNSAN

bakmalıdır.195 Dostun yüzü, insanın neşesidir, şifasıdır.196 Dost, altın gibidir. Belâ da ateşe benzer. Halis altın, ateş içinde saf bir hale gelir.197 Dostlarla olunca acı yemiş bile insana tatlı gelir.198 Bundan dolayı Mevlânâ, her nerede ve her ne halde olursa olsun, insanı dost olmaya ve sevmeye çağırır.199 O, bu çağrılarını şöyle sürdürür:

İnsanlarla dost ol. Hatta bir dost bulamazsın, put yapan Amad gibi taştan bir taş yont, onu sev.200

Dost, düşman ikiliktir. Fakat bir olan, hiç kendisiyle savaşırmı?201

Oğul kimi (Hak) arayıcı (sı) görürsen ona dost ol, önünde baş indir.202

“Birgün, Sultan Veled buyurdu ki: Babam bana: (Bahattin), eğer daima Cennette olmak istersen herkesle dost ol, hiç kimsenin kinini yüreğinde tutma” dedi ve şu rubâiyi okudu:

Fazla bir şey isteme ve hiç kimseden de fazla olma! Merhem ve mum gibi ol, iğne gibi olma.

Eğer hiçbir kimseden sana fenalık gelmesini istemezsen fena söyleyici, fena öğretici, fena düşünceli olma.”203

Fedâkârlıkta bulunmayan ve dostu için riske girmeyen gerçek dost değildir.204 Kötü dostla ünsiyet, belaya bulaşmaktır.205 Akılsız dost, zaten düşmandır.206 Bundan dolayı Mevlânâ, öylelerine karşı dikkatli olmayı tavsiye eder.207 Hatta, ona göre, kötü dost edinmektense dostsuz kalma daha iyidir.208

Dostluk, menfaati, kini-garezi, kötü düşünceleri bir yana atmayı gerektirir.

Gel de birbirimizin kadrini bilelim; çünkü ansızın ayrılacağız birbirimizden.

Garezler dostluğu karartır, ne diye gönülden söküp atmayız, sürüp çıkarmayız garezleri?209

Yine dostluk, açık ve samimi olmayı gerektirir.210 Hatta, Mevlânâ'ya göre, dost dostun kalbinden geçeni bile bildiğinden211 dost hakkında zihinden bile kötü düşünceler geçirmemelidir. Ona göre dostluğun şartı, kendini dost uğruna feda etmek, dost için mücâdeleye atılmaktır.212 Dost arayandır ve ayrılık acısını hissedendir.213 Dostluk, dost için duyarlı olmayı, âdeta onunla birlikte nefes almayı da gerektirir. Dostlukta sevgi, samimiyet ve katlanma esastır. “Bazı kimseler vardır ki selam verirler ve selamlarından is kokusu gelir. Bazıları da vardır ki se

lam verirler de onların selamlarından mis kokusu gelir. Bunu, koku alma duygusu olan bir kimse anlar. İnsanın elde ettiği dostu, sonunda pişmanlık duymaması için, önceden denemesi lâzımdır.”214

Yine ona göre, gerek Hak'la olsun, gerek halkla, sevgi, iltifat ve dostluk tek taraflı değildir. Özlem ve istek de iki taraftandır. Kalpten kalbe pencere vardır ve seven gönüller birbirini görür. Onun benzetmesiyle, bir elin sesi çıkmaz; iki oyuncu bir ayak üstünde duramaz. “Allah sizi sever” hükmü, “Mü'minler de onu severler” (Mâide, 5/54) hükmü olmadıkça verilmez; “Allah onlardan razı olmuştur” hükmü, “Onlar da Allah'tan razı olmuştur” (Maide, V/119) hükmü olmadıkça yer bulamaz. Akıl da, delil de, sevgi ve dostlukta, bu karşılıklı oluşu gerekli görür.215

Vefâ dostluğun bir parçasıdır. Bu duygu, aşkı şeker ve inciye dönüştüren, insanı yücelten bir güçtür.216 Mevlânâ, ruhlar âleminde Rabbimize verdiğimiz söze217 bağlı olmak anlamını da katarak, bu ilişkiyi derinliğine, şöyle dile getirmektedir.

Dosta karşı vefâkâr ol, vefâ “Elest Meclisi”nin borcunu ödemektir; korkarım ölürsün de borçlu gidersin.218

MEVLÂNÂ'DA EYLEM BOYUTUYLA İNSAN

Mevlânâ'nın düşüncesine göre en büyük ve en hakîki dost, Tanrı'dır. Ona göre, Tanrı'yı kendisine dost seçen, başka dost beğenemez.²¹⁹ Bu ifade, Yunus Emre'nin, "ballar balını buldum, kovanım yağma olsun." özünü akla getirmektedir.

İyi olma, iyi davranma ve iyi geçinme, sadece dostlarımıza, bizden olanlara ve bizim gibi düşünenlere değil, diğerlerine karşı da sergilenmelidir. Başka düşünce ve dinlerden olanlara karşı da güzel davranma, Mevlânâ'nın insan ve hoşgörü anlayışı içerisinde geniş yer bulmaktadır. Aktaracağımız şu birkaç örneğin, bu konu hakkında bir hayli fikir vereceği kanaatindeyiz.

Başına birtakım musibetler gelen bir tüccar, Mevlânâ'ya durumunu anlatıp ondan dua istedi. Mevlânâ ona, başına gelen tüm felaketlerin, Frenk diyarında, yol kenarında oturan bir Hıristiyan'a tükürüp onu küçümsemesinden kaynaklandığını ve kurtuluş için o adamdan af dilemesi gerektiğini söyledi. Ve adam, günlerce yolculuk yapıp Mevlânâ'nın dediğini yerine getirdi.²²⁰

Bir sema meclisinde sarhoş bir Hıristiyan yalpalayarak Mevlânâ'ya çarpıyor ve sürekli onu rahatsız ediyordu. O adamı engellemeye çalıştılar. Mevlânâ da onlara şöyle dedi: "Dokunmayın ona! Şarabı o içmiş, sarhoşluğu sizler yapıyorsunuz!²²¹

"Kostantiniyye (İstanbul) diyarında bilgin bir rahip, Mevlânâ'nın hilmini, ilmini işitmiş ve onu görme arzusuyla Konya'ya gelmişti. Şehrin rahipleri onu karşılayarak ikramda bulundular. Rahip, Mevlânâ'yı görmeye giderken yolda onunla karşılaşır. 30 defa Mevlânâ'ya karşı eğilerek başını yere oydu. Fakat her başını kaldırıpta Mevlânâ'yı secdede görüyordu.

Derler ki Mevlânâ 33 defa baş koydu. Rahip feryat ederek elbiselerini yırttı ve dedi ki: "Ey din sultanı! Benim gibi bir bîçâreye ne kadar çok gönül alçaklığı gösteriyorsun!" Buyurdu ki "Ne mutlu o kimseye ki Tanrı onu mal ile, güzellikle, şerefle ve saltanatla rızıklandırdı, o kimse de bu mal ile cömertlikte bulundu; güzelliği ile iffet sahibi, şerefi ile alçakgönüllü, saltanatı ile adâlet sahibi oldu" hadisini buyuran bizim Peygamberimiz Hz. Muhammed'dir. Tanrı'nın kullarına nasıl alçak gönüllülük göstermeyeyim? Niçin kendi küçüklüğümü belli etmeyeyim? Eğer bunu yapmazsam neye, kime yararım dedi. Bunun üzerine rahip kendi arkadaşlarıyla birlikte iman getirerek mürit oldu ve ferace giydi."²²²

"Bir gün bir Rum usta Mevlânâ'nın evinde ocak yapıyordu. Dostlar şaka yolu ile ona. "Niçin Müslüman olmuyorsun? Dinlerin en iyisi İslâm dinidir" dediler. O, "Elli seneye yakındır İsa dinindeyim. Dinimi terk etmek için ondan korkuyor ve utanıyorum" dedi.

Âniden Mevlânâ kapıdan içeri girdi ve "İmanın sırrı korkudur. Her kim Tanrı'dan korkarsa, o Hıristiyan da olsa din sahibidir, dinsiz değildir" buyurup dışarı çıktı. Hıristiyan mimar, derhal İslâm yoluna girdi ve Mevlânâ'ya mürit oldu."²²³

Bir Müslümanın iyi olması, diğer insanlarla ve diğer din sâlikleriyle iyi geçinmeye çalışması, direktif ve dayanağını Kur'ân'dan ve Hz. Muhammed'in söz ve eylemlerinden almaktadır. Tarih boyunca da Müslümanlar bu iki temel kaynak doğrultusunda, genellikle, "insana ve hukukuna saygı" anlayışını ölçü alarak, değişik renk ve inançtan insanlarla "birlikte yaşama" yı başarmışlardır.

Sonuç

Mevlânâ Celâledîn er-Rûmî'nin düşüncesinde ideal insan, fikir boyutuyla güzel düşünen, duygu boyutuyla seven, eylem boyutuyla da güzel eyleyen değerli bir varlıktır.

MEVLÂNÂ'DA EYLEM BOYUTUYLA İNSAN

Onun dinamik hayat anlayışına göre insanın düşünce ve sevgi gücü, kendisini uygun eylemlere dönüştürürse o zaman insan, ferdî benliğini aşarak kendisini gerçekleştirmiş ve evrensel benlik düzeyine ulaşmış olur. İnsanın bunu başarabilmesi için özgür olması gerekmektedir. Mevlânâ, insanın özgür olabilmesi için, nefsin isteklerine boyun eğmemesini, dünya hırsına kapılmamasını ve ahlâkî eylemlerle donalı olmasını şart koşar.

Güzel eylemlerde bulunan insan, hayatın bir sınav olduğunu kavramış, sorumluluk bilinci gelişmiş, yanlış

lara karşı tedbirli, kötülöklere karşı sağlam iradeli, çevresindekilere karşı sevgi ve saygı dolu kısacası edepli ve güzel ahlâklı olandır. Burada “edepli” sözcüğü, Mevlânâ'nın, iyi düşünen ve iyi davranan insanın ana vasfını gösterecek niteliktedir. Bunun için, çoğu âriflerin evlerinde, meclislerinde “Edep Ya Hû!” yazılı levhaların asılması gayet anlamlıdır.

Mevlânâ, söz-eylem uygunluğuna oldukça değer verir. O, insanı ağırlıkla, niyet-eylem doğrultusunda anlatmaya çalışır. Onun, insanı bu şekilde ele alışında “Ameller/eylemler niyetlere göredir” hadisinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Bir sūfî olarak Mevlânâ'nın, sözden ziyâde yaşantıya ağırlık verdiği görölmektedir. Ahlâkî olgunlaşmış insan, güzel eylemlerde bulunur. Nefsini eğiten, kötü davranışlarda bulunmaz. O, benlikten kurtulduğu, şehvetini kontrol ettiği, ihtiraslarının esiri olmadığı, haset ve kinini attığı; sabırlı, alçakgönüllü, akıllı, insafli, hoşgörölü ve mânen güçlü olduğu için, diğer insanlara iyi davranmayı ve onlarla iyi geçinmeyi başaran mutlu insandır.

Göröldüğü gibi Mevlânâ, işlediği temel fikirlerle, temsil ettiği geniş hoşgörölü ve takındığı güzel tavırlarla sadece kendi çağına değil, kendisinden sonraki çağlara da ışık tutmuştur. O, geniş fikirli ve engin gönüllölüğü yanısıra, gerçekçi bir eylem ve aksiyon adamıdır. Onun yetiştirmeye gayret ettiği hoşgörölü, alçakgönüllü, barışık, paylaşıcı, dürüst, özverili davranışlar sergileyen model insana, özellikle egoizmin, menfaatçiliğin, beleşçiliğin, önyargılılığın ve hoşgörösüzlüğün baskın çıktığı günümüzde daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Çağın getirdiği çeşitli sıkıntılar karşısında güzel düşünmek ve güzel davranmak akabinde de huzur ve mutluluk içinde yaşamak isteyen insanın Mevlânâ'dan alacağı bir çok mesaj vardır.

DİPNOTLAR

1 “Sen kendini bil bakalım!” (Mevlânâ Celâleddin er-Rûmî, Mesnevî, Çev. Veled İzbudak (M. E. B. Yayınları), İstanbul, 1991, C. V, s. 49, b. 562.).

2 Mesnevî, C. V, s. 23, b. 236-238.

3 Mesnevî, C. V, s. 87, b. 1051-1052.

4 Mesnevî, C. V, s. 274, b. 3355.

5 Mevlânâ Celâleddin er-Rûmî, Dîvân-ı Kebîr, Çeviren ve Hazırlayan: Abdulbâki Gölpinarlı, (Kültür Bakanlığı Yayınları), Ankara, 1992, C. I, s. 152, b. 1429.

6 Dîvân, C. I, s. 326, b. 3003.

7 Dîvân, C. III, s. 398, b. 3842.

MEVLÂNÂ'DA EYLEM BOYUTUYLA İNSAN

8 Hicr, 15/29. İnsanın değerli bir varlık olduğu konusu için bkz. Tîn, 95/4; Bakara, 2/30-34; Alak, 92/2; Mevlânâ Celâleddin er-Rûmî, Fîhi Mâ Fîh, Çeviren: Meliha Ülker Anbarcioğlu, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1990, s. 122-123, s. 299; Mesnevî, C. II, s. 290, b. 3773-3778; C. VI, s. 13, b. 138-139; Mevlânâ Celâleddin er-Rûmî, Rubâiler, Çev. Nuri Gençosman, M. E. B. Yay., İstanbul, 1974, C. I, s. 48, Rubâi: 228; C. II, s. 286, Rubâi: 1382; s. 310, Rubâi: 1494; Dîvân, C. IV, s. 347, b. 3356; Mevlânâ Celâleddin er-Rûmî, Macâlis-i Sab'a (Yedi Meclis), Çeviren ve Hazırlayan: Abdalbâki Gölpinarlı, Konya, 1965, s. 12.

9 Hicr, 15/26; Mü'min, 23/12; Secde, 32/7; er-Rahmân, 55/14; eş-Şems, 91/8-10.

10 Mevlânâ Celâleddin er-Rûmî, Mektuplar, Çeviren ve Hazırlayan: Abdalbâki Gölpinarlı, İstanbul, 1963, s. 143, Mektup: XCVII.

11 Dîvân, C. II, s. 184, b. 1504.

12 Dîvân, C. VII, s. 487, b. 6368.

13 Fîh, s. 122-123.

14 Fazla bilgi için bkz. Emiroğlu, İbrahim, Yanlış Düşünce ve Davranışlar Karşısında Mevlânâ, İzmir, 2000, s. 27-91.

15 Bütün insan hürriyetlerinin temelinde iki unsur bulunur: seçme ve eylem. Seçimsiz bir hürriyet sözkonusu olamayacağı gibi, hürriyetsiz bir seçim de olmaz. Eğer bir insan bir seçme yapmadan fiile geçiyorsa, belirlenmiş sayılır, onun hürriyetinden bahsedilemez. (Bkz. Öner Necati, İnsan Hürriyeti, İstanbul, 1982, s. 13, 25.).

16 Nisa, 4/40; Yunus, 10/44; Kehf, 18/49, Ankebût, 29/40; Rûm, 30/9.

17 Bkz. Emiroğlu, Yanlış Düşünce ve Davranışlar Karşısında Mevlânâ, s. 137-148.

18 Tahirü'l-Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, Konya, 1976, C. XIV, s. 168-169, b. 16754-16758.

19 Mesnevî, C. V, s. 244, b. 2975-2977.

20 Mesnevî, C. V, s. 245, b. 2992.

21 Mesnevî, C. V, s. 249, b. 3039, 3041-3042.

22 Mesnevî, C. V, s. 250, b. 3050-3054.

23 Mesnevî, C. V, s. 256-257, b. 3133-3135.

24 Örneğin bkz. Dîvân, C. I, s. 256, b. 2408-2413; C. IV, s. 4, b. 11-15.

25 Dîvân, C. V, s. 93, b. 1055; s. 468, b. 6408-6410; C. IV, s. 79, b. 677-679.

26 Dîvân, C. III, s. 446, b. 4277-4278; C. IV, s. 207, b. 1933.

27 Mesnevî, C. V, s. 261, b. 3187-3188.

28 Mesnevî, C. V, s. 246, b. 3009-3015.

29 Mesnevî, C. V, s. 252, b. 3077-3086.

30 Bkz. Mesnevî, C. I, s. 244-245, 249-250, b. 3042-3049, 3102-3114; s. 276, b. 3457; C. III, s. 171, B. 2107-2108; C. IV, s. 23, b. 272-273; Dîvân, C. III, s. 117, b. 967, 972; s. 238, b. 2220, 2223; C. VI, s. 357, b. 3690; Fîh, s. 37, 107, 234, 236, 264-265, 268, 335; Rubâiler, C. II, s. 310, Rubâi: 1495.

31 Bkz. Mektuplar, s. 103, Mektup: LXVIII; Dîvân, C. I, s. 101, b. 794; C. II, s. 32, b. 260; C. VII, s. 534, b. 7009; Mesnevî, C. I, s. 225, b. 2800; s. 152, b. 1911; s. 246, b. 3065; C. II, s. 76, b. 1000-1002; s. 83, b. 1903; C. V, s. 317, b. 3888.

MEVLÂNÂ'DA EYLEM BOYUTUYLA İNSAN

32 Mesnevî, C. II, s. 141, b. 1842-1846; C. VI, s. 264, b. 3337-3340.

33 Mesnevî, C. II, s. 56, b. 731.

34 Rubâiler, C. I, s. 56, Rubâi: 265.

35 Mesnevî, C. V, s. 254-255, b. 3111-3112, 3120.

36 Mesnevî, C. III, s. 231, b. 2842.

37 Mesnevî, C. III, s. 231, b. 2845.

38 Mesnevî, C. III, s. 22, b. 267.

39 Mesnevî, C. III, s. 179, b. 1201.

40 Dîvân, C. II, s. 389, b. 3263.

41 Mesnevî, C. III, s. 18, b. 214.

42 Mesnevî, C. I, s. 83, b. 1034.

43 Mesnevî, C. III, s. 285, b. 3498-3500.

44 Mesnevî, C. II, s. 85, b. 1117; C. III, s. 78, b. 967; s. 257, b. 3151-3160; C. V, s. 237-238, b. 2900-2908; C. VI, s. 234, b. 2961-2962; C. VI, s. 107, b. 1312-1319.

45 Mevlânâ'nın, yer yer, görünür sebepleri kâle almadığına, bu sebeplerin gerisindeki ilâhi iradenin inisiyatifini ve müdâhalesini esas aldığına şahit olmaktayız. Bir başka ifadeyle, bir mistik düşünür olarak Mevlânâ'nın, şu iki örnekte görüldüğü gibi, mûcizelere, kerâmetlere yer bulmak için sebep-sonuç ilişkisini tabiatla çok katı bir şekilde aramadığına görmekteyiz: Kılıç eğer canın boynunu vursaydı "hak yolunda öldürülenlere ölmüştür demeyin belki onlar diridir" (Bakara, 2/154) meâlindeki âyet nasıl inerdî? Yahya peygamberin ruhu bâki olmasaydı, onun başı kan içinde üç ay bekler miydi? (Rubâiler, C. II, s. 322, Rubâi: 1551.

46 Mesnevî, C. I, s. 67, b. 847-848. Ayrıca bkz. Mesnevî, C. VI, s. 291-292, b. 3683-3691; s. 398, b. 488.

47 Mesnevî, C. VI, s. 291, b. 3683-3687. Bu hususta daha fazla örnek için bakınız. Dîvân, C. II, s. 279, b. 2247; s. 329, b. 2722; C. III, s. 33, b. 206, 208; s. 433, b. 4167; s. 434, b. 4174; C. VI, s. 7, b. 41.

48 Bkz. Mesnevî, C. III, s. 110-111, b. 1362-1373.

49 Dîvân, C. V, s. 98, b. 1121. Fazla bilgi için bkz. Emiroğlu, Yanlış Düşünce ve Davranışlar Karşısında Mevlânâ, s. 120-127 (Tutum Yanlışları).

50 Dîvân, C. III, s. 398, b. 3842.

51 Mesnevî, C. V, s. 98, b. 1188.

52 Dîvân, C. II, s. 439, b. 3697.

53 Dîvân, C. VI, s. 27, b. 232; C. III, s. 210, b. 1947.

54 Mecâlis, s. 49.

55 Mesnevî, C. V, s. 98, b. 1188.

56 Mesnevî, C. III, s. 21, b. 269.

57 Mesnevî, C. IV, s. 146, b. 175-176, 182; bkz. Mesnevî, C. III, s. 59, b. 741-742; C. V, s. 181, b. 2210; s. 206, b. 2507; Dîvân, C. I, s. 326, b. 3003; Mecâlis, s. 65, Meclis: III; Mektuplar, s. 160, Mektup: CVI.

MEVLÂNÂ'DA EYLEM BOYUTUYLA İNSAN

58 Sonunda bu güzel kadın, Rabia gibi tövbe ederek yanında bulunan kızları âzât etti, evinin eşyasını fakirlere dağıttı, âhiret kadınlarının talihlileri sırasına geçti ve Mevalana'ya mürit olup çok hizmetlerde bulundu. (Eflâkî, Ahmet, Âriflerin Menkıbeleri (Menâkıbu'l-Ârifîn), Çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1995, C. II, s. 127-128).

59 Fih, s. 173-174.

60 Mesnevî, C. III, s. 14, b. 171. Bkz. Mesnevî, C. I, s. 87, b. 1078; C. III, s. 15, b. 180-183; Eflâkî, Âriflerin Menkıbeleri, II, s. 90-91.

61 Dîvân, C. II, s. 281, b. 2281.

62 Dîvân, C. V, s. 83, b. 956.

63 Dîvân, C. V, s. 145, b. 1680; C. IV, s. 304, b. 2939.

64 Mesnevî, C. IV, s. 222, b. 2768.

65 Dîvân, C. I, s. 212, b. 2008.

66 Dîvân, C. I, s. 200, b. 1910; IV, s. 414, b. 4000.

67 Mesnevî, C. V, s. 261, b. 3196; s. 181, b. 2210; Dîvân, C. I, s. 42, b. 347-348; C. I, s. 280, b. 2613.

68 Mesnevî, C. I, s. 276, b. 3458-3459; Dîvân, C. III, s. 417, b. 4019; C. VII, s. 293, b. 3752; C. VI, s. 34, b. 292.

69 Mektuplar, s. 108, Mektup: LXXI.

70 Fih, s. 118.

71 Eflâkî, Âriflerin Menkıbeleri, C. I, s. 499.

72 Mesnevî, C. V, S. 7-8, b. 31-44.

73 Mecâlis, s. 31.

74 Dîvân, C. VII, s. 626, b. 8336.

75 Mektuplar, s. 110, Mektup: LXXII.

76 Dîvân, C. II, s. 309, b. 2542-2543.

77 Mesnevî, C. I, s. 237, b. 2957-2958.

78 Dîvân, C. III, s. 160, b. 1400-1401.

79 Mesnevî, C. II, s. 142, b. 1856.

80 Mesnevî, C. I, s. 62, b. 780.

81 Mesnevî, C. II, s. 233, b. 2278.

82 Mesnevî, C. II, s. 174, b. 2273.

83 Mesnevî, C. III, s. 30, b. 374-376.

84 Mesnevî, C. III, s. 207, b. 2548.

85 Mesnevî, C. I, s. 233, b. 2903.

86 Mesnevî, C. II, s. 268, b. 3499-3500.

87 Dîvân, C. IV, s. 341, b. 3299.

88 Dîvân, C. VI, s. 148, b. 1388.

89 Dîvân, C. IV, s. 427, b. 4130; C. VII, s. 16, b. 214.

90 Dîvân, C. IV, s. 84, b. 717-718.

91 Dîvân, C. VI, s. 343, b. 3537; bkz. Mesnevî, C. V, s. 153, b. 1836.

MEVLÂNÂ'DA EYLEM BOYUTUYLA İNSAN

- 92 Mesnevî, C. III, s. 66, b. 818.
- 93 Mesnevî, C. III, s. 173, b. 2136-2137; s. 66, b. 819.
- 94 Dîvân, C. IV, s. 427, b. 4130.
- 95 Mesnevî, C. IV, s. 10, b. 116.
- 96 Dîvân, C. IV, s. 349, b. 3376.
- 97 Mesnevî, C. I, s. 197, b. 2460-2461.
- 98 Mesnevî, C. III, s. 24, b. 295.
- 99 Dîvân, C. V, s. 98, b. 1120.
- 100 Mesnevî, C. V, s. 64, b. 752.
- 101 Mesnevî, C. I, s. 16, b. 194; III, 183, b. 2257-2260; Dîvân, C. V, s. 466, b. 6383; Mektuplar, s. 170, Mektup: CXIII.
- 102 Mesnevî, C. V, s. 231, b. 2823.
- 103 Mecâlis, s. 18.
- 104 Mecâlis, s. 30.
- 105 Dîvân, C. I, s. 362, b. 3326.
- 106 Dîvân, C. III, s. 36, b. 233.
- 107 Dîvân, C. IV, s. 243, b. 2322.
- 108 Dîvân, C. I, s. 150, b. 1400.
- 109 Dîvân, C. I, s. 152, b. 1429.
- 110 Mektuplar, s. 170, Mektup: CXIII.
- 111 Mesnevî, C. V, s. 295, b. 3629.
- 112 Dîvân, C. II, s. 223, b. 1809.
- 113 Mesnevî, C. II, s. 56, b. 232.
- 114 Mesnevî, C. II, s. 59-60, b. 776-783.
- 115 Mesnevî, C. II, s. 60, b. 784-785.
- 116 Mesnevî, C. V, s. 49, b. 558.
- 117 Dîvân, C. V, s. 3, b. 7-8.
- 118 Fîh, s. 231.
- 119 Mesnevî, C. II, s. 108, b. 1417; C. II, s. 108-109, b. 1420-1425.
- 120 Mesnevî, C. II, s. 67, b. 879-885.
- 121 Mesnevî, C. I, s. 62, b. 778.
- 122 Dîvân, C. VII, s. 626, b. 8338.
- 123 Dîvân, C. III, s. 334, b. 3279.
- 124 Mektuplar, s. 192, Mektup: CXXIX.
- 125 Mesnevî, C. III, s. 69, b. 863.
- 126 Dîvân, C. V, s. 55, b. 656.
- 127 İnsanın değeri konusunda fazla bilgi için bkz. Öztürk, Yaşar Nuri, Mevlânâ ve İnsan, İstanbul, 1997, s. 67-84, 106.
- 128 Dîvân, C. VII, s. 242, b. 3065.
- 129 Bkz. Mesnevî, C. IV, s. 200, b. 2479.

MEVLÂNÂ'DA EYLEM BOYUTUYLA İNSAN

- 130 Mesnevî, C. II, s. 247, b. 3220.
- 131 Dîvân, C. VI, s. 343, b. 3537.
- 132 Fîh, s. 9.
- 133 Fîh, s. 28-29.
- 134 Fîh, s. 37.
- 135 Eflâkî, Âriflerin Menkıbeleri, C. II, s. 548.
- 136 Eflâkî, Âriflerin Menkıbeleri, C. I, s. 621.
- 137 Rubâiler, C. II, s. 306, R. 1477.
- 138 Dîvân, C. V, s. 98, b. 1118.
- 139 Mesnevî, C. V, s. 218, b. 2665-2666.
- 140 Dîvân, C. IV, s. 127, b. 26.
- 141 Dîvân, C. IV, s. 72, b. 599.
- 142 Fûrûzanfer, Bediuzzaman, Mevlânâ Celâleddin (Biyografi), Çev. Feridun Nafiz Uzluk, İstanbul, 1997, s. 359.
- 143 Mesnevî, C. II, s. 86, b. 1126-1129; Dîvân, C. II, s. 309, b. 2539-2542.
- 144 Mesnevî, C. I, s. 260, b. 3246.
- 145 Dîvân, C. IV, s. 84, b. 717-718.
- 146 Dîvân, C. IV, s. 84, b. 717-718; s. 59, b. 489.
- 147 Dîvân, C. VII, s. 211, b. 3065.
- 148 Mesnevî, C. I, s. 318, b. 3989.
- 149 Mesnevî, C. IV, s. 38, b. 466.
- 150 Bkz. Mesnevî, C. VI, s. 391, b. 4913; C. I, s. 150-151, b. 1841, 1846, 1854; Dîvân, C. VII, s. 200, b. 2528.
- 151 Mesnevî, C. I, s. 290, b. 2980.
- 152 Dîvân, C. V, s. 427, b. 5789-5795.
- 153 Dîvân, C. I, s. 126, 152, b. 1178, 1415.
- 154 Dîvân, C. I, s. 125, b. 1173.
- 155 Mesnevî, C. VI, s. 162-163, b. 2041-2044.
- 156 Mesnevî, C. II, s. 114, b. 1500.
- 157 Mesnevî, C. II, s. 37, b. 479.
- 158 Mesnevî, C. III, s. 181, b. 2234-2235.
- 159 Mesnevî, C. III, s. 213, b. 2629-2630.
- 160 Mesnevî, C. IV, s. 30, b. 367-368.
- 161 Dîvân, C. V, s. 429, b. 5822.
- 162 Mesnevî, C. IV, s. 155, b. 1902-1905.
- 163 Dîvân, C. V, s. 126, b. 1446.
- 164 Dîvân, C. VII, s. 145, b. 1823.
- 165 Mesnevî, C. I, s. 129, b. 1607.
- 166 Dîvân, C. VI, s. 96, b. 749.
- 167 Dîvân, C. III, s. 11, b. 47.

MEVLÂNÂ'DA EYLEM BOYUTUYLA İNSAN

168 Mektuplar, s. 102, Mektup: LXVII.

169 Mektuplar, s. 35, Mektup: XXI.

170 Rubâiler, C. I, s. 156, Rubâi: 767.

171 Rubâiler, C. I, s. 53, Rubâi: 252.

172 Dîvân, C. V, s. 286, b. 3365.

173 Dîvân, C. III, s. 284, b. 2749.

174 Dîvân, C. III, s. 142, b. 1237.

175 Dîvân, C. VII, s. 184, b. 2320.

176 Dîvân, C. II, s. 185, b. 1508.

177 Dîvân, C. V, s. 408, b. 5418. Başka örnekler için bkz. Dîvân, C. I, s. 160, b. 1512-1513; C. II, s. 291, b. 2382; s. 369, b. 3090-3091; C. III, s. 35, b. 225-2261; s. 334, b. 3281-3282; C. IV, s. 134, b. 1209; s. 243, b. 2322; C. V, s. 293, b. 3484; C. V, s. 366, b. 4731.

178 Mektuplar, s. 10, Mektup: III; bkz. Mesnevî, C. I, s. 170, b. 2121; C. VI, s. 395, b. 44-45 (Sultan Veled'in tamamlaması).

179 Mesnevî, C. I, s. 150, b. 1878-1879; C. IV, s. 151, b. 1854-1855; Dîvân, C. IV, s. 315, b. 3045.

180 Mesnevî, C. IV, s. 160, b. 1979-1980.

181 Fîh, s. 306-307.

182 Rûbailer, C. I, s. 110, Rubâi: 536.

183 Rûbailer, C. II, s. 258, Rubâi: 1251.

184 Rûbailer, C. II, s. 260, Rubâi: 1258.

185 Fih, s. 35.

186 Rûbailer, C. I, s. 45, Rubâi: 211.

187 Dîvân, C. V, s. 267, b. 3121-3122.

188 Dîvân, C. V, s. 90, b. 1026-1033.

189 Dîvân, C. V, s. 121, b. 1374.

190 Dîvân, C. IV, s. 331, b. 3196.

191 Dîvân, C. V, s. 329, b. 4033-4035.

192 Fih, 326.

193 Mesnevî, C. VI, s. 209, b. 2643.

194 Mesnevî, III, s. 41, b. 515.

195 Mesnevî, C. II, s. 3, b. 28.

196 Fîh, s. 338.

197 Mesnevî, C. II, s. 112, b. 1461.

198 Mesnevî, C. II, s. 217, b. 2835.

199 Fih, s. 260.

200 Mesnevî, C. II, s. 165, b. 2154.

201 Mesnevî, C. II, s. 3, b. 36.

202 Mesnevî, C. III, s. 117, b. 1446.

203 Eflâkî, Âriflerin Menkıbeleri, C. II, s. 392-393.

MEVLÂNÂ'DA EYLEM BOYUTUYLA İNSAN

- 204 Mesnevî, C. III, s. 329, b. 4032.
205 Mesnevî, C. II, s. 3, b. 36.
206 Mesnevî, II, s. 133, b. 1734; C. VI, s. 43, b. 503.
207 Mesnevî, C. II, s. 21, b. 256.
208 Mesnevî, C. II, s. 21, b. 262.
209 Dîvân, C. VI, s. 209, b. 2043, 2047.
210 Dîvân, C. VI, s. 216, b. 2127-2130.
211 Dîvân, C. VI, s. 216, b. 2127-2130.
212 Fih, s. 260.
213 Mesnevî, C. III, s. 329, b. 4032.
214 Fih, s. 288.
215 Mektuplar, s. 148, Mektup: C.
216 Dîvân, C. V, s. 174, b. 1973; C. VII, s. 480, b. 6269.
217 Bkz. Ârâf, 7/172.
218 Dîvân, C. VII, s. 65, b. 880.
219 Dîvân, C. V, s. 344, b. 4291.
220 Bkz. Öztürk, Mevlânâ ve İnsan, s. 104.
221 Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddin, Çev. F. N. Uzluk, s. 352.
222 Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddin, Çev. F. N. Uzluk, s. 354.
223 Eflâkî, Âriflerin Menkıbeleri, C. I, s. 707-708.

KAYNAKLAR

- Eflâkî, Ahmet, Âriflerin Menkıbeleri (Menâkıbu'l-Ârifîn), Çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1995.
Emiroğlu, İbrahim, Yanlış Düşünce ve Davranışlar Karşısında Mevlânâ, İzmir, 2000.
Fûrûzanfer, Bedüzzaman, Mevlânâ Celâleddin (Biyografi), Çev. Feridun Nafiz Uzluk, İstanbul, 1997.
Mevlânâ Celâleddin er-Rûmî, Dîvân-ı Kebîr, Çeviren ve Hazırlayan: Abdalbâki Gölpınarlı, (Kültür Bakanlığı Yayınları), Ankara, 1992.
—, Fîhi Mâ Fîh, Çeviren: Meliha Ülker Anbarcıoğlu, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1990.
—, Mektuplar, Çeviren ve Hazırlayan: Abdalbâki Gölpınarlı, İstanbul, 1963.
—, Macâlis-i Sab'a (Yedi Meclis), Çeviren ve Hazırlayan: Abdalbâki Gölpınarlı, Konya, 1965.
—, Mesnevî, Çev. Veled İzbudak (M. E. B. Yayınları), İstanbul, 1991.
—, Rubâiler, Çev. Nuri Gençosman, M. E. B. Yay., İstanbul, 1974.
Öner Necati, İnsan Hürriyeti, İstanbul, 1982.
Öztürk, Yaşar Nuri, Mevlânâ ve İnsan, İstanbul, 1997.
Tahirü'l-Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, Konya, 1976.